

УНУТРАШЊА СТРАНА ПРОСВЕЋЕНОСТИ: ПРОСТОРИ ПРИВАТНОСТИ У ДОСИТЕЈЕВОМ ДЕЛУ

Сажетак: Рад ће, полазећи од особеног статуса аутобиографског приповедања, анализирати тематски, наратолошки и структурни план текста првог и другог дела *Живота и прикљученија*, тежећи да дефинише обим, значај и функцију тематских сегмената ове врсте. Анализом ће тематизовање приватности бити истраживано како у вези са идеологијом просветитељства и стварносним аспектима Доситејеве прозе, тако и у вези са њеним жанровским статусом, будући да ће се управо на овом тематском слоју у великој мери заснивати њена романескна фабуларизација.

Кључне речи: просвећеност, приватност, биографија, роман/романсијерско, идентитет приповедача

У низу феномена везаних за преврат(е) које је у српској књижевности извео Доситеј, може бити размотрена и чињеница да је у њу, као доминантну преокупацију на (најшире схваћеном) тематском плану, увео сферу приватности. Тематизација приватности није, наравно, апсолутна новина; она се већ на почецима нове српске књижевности може уочити код већег броја писаца, али су њена улога и значај у структури њихових дела суштински другачији него код Доситеја. У прилог овој тврдњи довољно је указати на Венцловићеве беседе, у чији дијегетички образован текст приватност продире у сегментима, као *пример* (обично непожељног) понашања или карактеристичних животних околности на које указује беседник. При томе, миметички слој оваквих делова остаје апстрактан и шематизован, без везивања за конкретизоване ликове и тоталитет њихових живота, што ће, како ћемо видети, обележити Доситејево дело.¹

¹ Простор приватности његове пастве свакако је подручје на чије се исправљање и унапређивање односи највећи број Венцловићевих проповеди, те је у њих морао ући низ осврта на различите појаве у свакодневном животу Шајкаша. Они, међутим, остају на нивоу *података* неопходних за образлагање теме и аргументацију беседничког става, а недосежу до тематских јединица остварених у сопственом дискурсу. О томе јасно сведочи говор о немилим појавама у породичним односима, личним и друштвеним навикама, чији се потенцијални актери помињу без именована и било какве конкретизације, неретко у множини, као носиоци неког општепознатог понашања. Потлачене или пак језичаве и претераном кићењу склоне жене, завађени укућани и несложни или завидљиви сељани, размажена и запуштена деца коју неразумни родитељи не упућују ни на рад ни у школу, у Венцловићевим беседама се већ

Лик чији је животни „тоталитет“ постао предмет централних Доситејевих дела, и чијим су доживљајима и приповедањем обједињени прикази (делова) живота бројних других људи и различитих средина, свакако је ауторов „двојник“, оно одељено и фикционализовано „ја“ које се, у начелу, јавља као јунак аутобиографије. Чињеница да аутобиографија, на примарном нивоу, не говори о јавном и историјском, већ приповеда „живот виђен са унутрашње стране сопствене егзистенције“ (Spender, 1980: 116; цитирано по: Савић, 2008: 29), широм је отворила врата развијеном тематизовању приватности, а Доситеју је омогућила да своје дело романисијерски конституише и – парадоксално – да га, бар на површинским слојевима текста, подреди *јавној* сврси.

У „Предисловију“ првог дела *Живота и прикљученија* сам Доситеј, говорећи о двострукости мотивације за писање свог главног дела, имплицитно указује управо на „хибридност“ аутобиографског жанра, наизглед само у погледу његове *сврхе*. „Слатка је ствар и пуна безлобне *забаве и утјешенија* спомињати се своји' прошастим' времена“ (курзив Т. Ј.), каже Доситеј у првој реченици овог особеног ауторског предговора приповести о сопственом животу, да би у наредним пасусима објаснио становиште са кога се тај „прошаста живот“ претаче у аутобиографију:

Време младости, у ком крв наша ври и мисли непрестано лете, не допушта нам доста постојања да се сами са собом забављамо, и да од себе далеко не одлазимо. Моја крв, која, благодареније Богу, почиње утољавати се и умиривати [...] оставља ми моје златно време што ми јоште остаје у моју власт и предаје мене мени самому. [...] Сад ми долази на памет божествени совјет премудрога Питагора: да се к себи вратим, да у себе дођем и да размислим откуд сам на ови свет дошао, што сам у њему чинио и куд мислим поћи.

Живот и прикљученија, Предисловије, (курзиви Т. Ј.)

Иако би овај исказ било претерано називати аутопоетичким у смислу постојања нараторске свести и проблематизације односа између аутора/наратора и лика, игра речима у којој се заменице *ја* (*мене, мени*) и *себе/се* наизменично користе да означе сопство поистовећено са надређеним, интегралним *ја* (чији ће поглед бити изједначен са тачком гледишта наступајућег текста) и издвојених манифестација (истог?) *ја* чијем се сагледавању, интерпретирању и егзистенцијалном уједињавању путем приповедања несумњиво тежи, може се посматрати управо као успостављање проповедачке перспективе из које се, између осталог, може захватити у различите видове приватности.

Други аспект *сврховитости* најављене аутобиографије – ван сопствене „забаве и утјешенија“, са крајњом импликацијом у извесном самосазнавању

по законитостима жанра не могу појавити као заокружени и индивидуализовани ликови, а њихова својства „непосредно означавајуће“ представе појачавају се када их проповедник – преко мотива реактуелизованих у животу заједнице којој се обраћа – повеже са одговарајућом библијском причом. На тај начин се на приватност у њеним најзначајнијим аспектима указује управо избегавањем да се учини живописном и „веристички“ тематизује. Чињеница да је Доситеј овај концепт напустио говори, између осталог, и о новом схватању васпитне димензије (књижевног) текста.

– свакако је *поучност* тог у *одређеном кључу* спознатог/испричаног живота, а тако формирана приватно-животна прича бива доведена у ранг *примера* којим се утиче на систем уверења и укупни (развојни) хабитус читалаца, што је централна програмска тачка Доситејевог *декларативне* поетике.

Ова тензија између декларативног статуса аутобиографије као приповедања сопственог живота у функцији примера развојног пута и њеног имплицитног схватања као процеса приповедног реконституисања живота, праћеног његовим „претварањем у егзистенцију“ (Fleishman, 1983: 13), пресудно је утицала и на обим и карактер „захватања у грађу“, односно на слику различитих аспеката стварности, преведених у мање или више значајне тематске јединице којима је обликована приповест о јунаковом животу и посредован њен смисао. Карактеристичан одабир за приватни живот везаних реалија које конституишу ауторову/јунакову животну причу и опредељење да се она оквирно конципира као нека врста развојног романа резултирали су „пребраћањем у приватност“ значајних идеја епохе, а историјски догађаји који нису функционисали као „јавни оквир“ јунаковог приватног живота и духовног стасавања, ма колико значајни, нису улазили у приповедачев видокруг.

***

Већ уводни делови *Живота и прикљученија* сведоче о принципу селекције и сижетирања догађаја који улазе у наратив ове аутобиографије. Без обзира на поштовање хронолошког тока догађаја као окоснице приповедања, јасно је да је основ њиховог одабира за текстуализацију афективно сећање, а сваки од сегмената тог следа – покренутог императивом *наративизације* – праћен је широким *коментаром*, који израста у нови, по ауторовом програмском концепту доминантан слој текста. На том нивоу суштински се елаборирају емотивне наслаге које су се поводом сваког датог доживљаја таложиле током времена, а исприповедана збивања сагледавају из садашњице, са тачке гледишта приповедача дефинисаног искуством и просвећеним умом, који их реконституише у складу са у међувремену освојеним погледом на свет. Сагледавана из тог пресека перспектива и формулисана укрштајем дискурса, у тексту се формира и слика приватног живота различитих друштвених кругова у којима се аутор током живота кретао.

У првом делу *Живота*, исприповеданом гласом „другог ја“ које преузима ингеренције ауторизованог приповедача, најпре се формира релативно широка и (очекивано?) идилична слика детињства у ситнограђанској трговачкој и занатлијској средини, обележеној чврстим и срдчним породичним везама, као и општом добронамерношћу и солидарношћу сродника, пријатеља и комшија. Фокусирање на ову врсту понашања и односа – унутар којих сваки супротстављено оцртан лик, попут Доситејевог неименованог очуха, има статус изузетка који (иако унеколико ремети живот и вредности заједнице, узрокујући патњу најближих) ни у ком случају не утиче на укупни карактер приказаног света – јасно показује на који је план стварности било усмерено

Доситејево приповедање, на каквим антрополошким претпоставкама почи- ва и какву слику света тежи да формира. У том погледу, чини се да се ликови Доситејевих рођака, који су се о њему несеквично старали након губитка родитеља, дају као прва искуствена потврда у „Предисловију“ изнетог става да су људи „по вишој части“ добри и да, осим код врло малог броја оних који „чине зло, само зашто им је зло мило“, погрешке и неправде потичу или из слабости људске природе или из „незнања и нерасудија“.

Без обзира на идеолошки постулат на коме је очигледно заснован приповедачев поглед на (приказивани) свет, из ових одломака *Живота* стичемо релативно кохерентну и поуздану слику укупног ситета како породичних, тако и (заједничких и појединачних) односа чланова породице са особама из непосредног окружења, које су имплицитно дате и као представници својих институција, или бар аспеката по којима су те институције у народу препознатљиве.

Прича о Доситејевом детињству, најпре у родитељској а потом у рођачким кућама, открива да се живот породице, са становишта дечјег поимања света свакако изједначен са укупним подручјем приватности, одвија у одређеној врсти „концентричних кругова“, од којих се први спољашњи тиче њених односа са друштвом и „јавношћу“, која – под актуелним друштвеним и културним околностима – првенствено укључује цркву и школу. Зато је и прича о почецима Доситејевог школовања – која би по општој типологији морала у највећој мери припадати сфери приватности, или чак интими у аспектима у којима подразумева суочавање са новим искуствима и првим интелектуалним и когнитивним изазовима – фокусирана управо на ту интеракцију приватног и јавног, њихово међусобно условљавање и (имплицитно) вредновање једне сфере из перспективе друге.

То је најочитије у пасусима у којима Доситеј говори о радости којом га је испуњавало учење и похађање школе, о задовољству породице због успеха који постиже и, посебно, о односу мајке и старатеља са учитељима. Тако на основу ових одломака стичемо и представу о томе какав је значај у дечаковој околини придаван образовању и како је доживљавана његова сврха и смисао. Осим што отвара могућности за промену друштвеног статуса („Мој тетак Никола Парчанин, видећи ме приљежно ходити у школу [...] је наумио, кад се добро изучим, оженити ме и запопити“), склоност учењу унеколико мења и слику о личности, овенчавајући је извесним угледом и повезујући је у очима околине са посебним и потенцијално значајним видовима „унутрашњег живота“ („Ко би год хтео слушати, казивао би му од јутра до ноћи повјести из пролога [...]; сваком би се миљило слушати оно што не зна“). Расцеп између, у основи утилитарног, концепта на коме околина темељи однос према образовању и дечаковог доживљаја учења као есхатолошког подухвата „освајања смисла“, односно проналажења путоказа ка достизању религиозног блаженства и (евентуалном) посвећењу, на фабуларном плану постаће замајац даљих и – по актера/приповедача, као и по српску културу – судбоносних збивања.

Путања Доситејевих будућих лутања – мотивисаних како „прирођеном“ жељом за путовањима, додатно подстакнутој осећањем страности у сопственој средини након смрти родитеља и сестре², тако и жудњом за знањем и подвижништвом – биће наговештена покушајем бега са „игуманом Дечанцем“, осујећеним одлучном реакцијом његовог тетка Николе. Са становишта сликања и вредновања сфере приватности, та епизода показате се вишеструко индикативном, будући да, осим устројства и начина живота „обичне“ породице његовог сталежа, Доситеј открива и хоризонте њених уверења и ставова. Они су омеђени управо видокрузима приватног живота, а етички постулати на којима он почива формулисани из перспективе односа појединца са породицом и породице са заједницом, на темељима узајамности и обостране добробити. Представник овог комплекса схватања је, поново, Доситејев тетка Никола. Међутим, упркос афирмативном односу према ставовима које заступа, он није у потпуности дат као ауторов резонер.

Став да је „права светиња“ да „млађи старијега слуша, да се деца своји родитеља не одричу, као ни родитељи своје деце, и да човек праведно и поштено у својој кући [...] са својом женом и децом живи“ свакако посредује идејни и васпитни концепт чији је суштински носилац аутор/наратор, а чињеница да се у потпуности текстуализује у говору лика указује на тежњу да се просветитељски концепти на изванредан начин „доместификују“ и представе као изворни, а не „страни“ и „имплементирани“. Дат у дискурсу расправе засноване на изношењу тврдњи и њиховом образлагању, овај слој теча-Николиних ставова свакако ужива потпуну подршку Доситеја-наратора (који са тог становишта прекорева не само малог Димитрија, већ и све младе који одбијају да послушају глас искуства и разума), а исти став аутор/наратор несумњиво заузима и према (етичком) постулату да човек, „црковни или мирски, [који] мисли с људима и међу народом живити, ваља да се стара како ће и он са своје стране другима на ползу, а не на теготу бити“.

² Оваква врста осећајности, која није само мотивација будућих лутања, већ и израз егзистенцијалног става којим ће бити одређен њихов карактер, биће довољно јасно назначена већ у првим пасусима аутобиографије, у које Доситеј сажима најранија сећања, пре приповести о почецима школовања и рађању опсесивне идеје о посвећењу:

„Но, зар је тако изволила судбина да нема срце моје ништа на свету чему би се могло јако прилепити, за не имати никаквог припетствија у широки свет удаљити се. [...] У деветој или десетој години возраста, без оца, без матере, без сестре рођене, почео сам себе као страна и пришелца у истом месту рожденија мога сматрати, и моје срце почело ми је као прорицати да ћу странствовати. Од кога би год чуо спомињати Варадин, Будим, Пешту, срце би моје летело к тим местам, желио би' познати људе који у њима живу, и рад би' био знати каква су у њима деца и девојке“.

Установљавање оваквог сензибилитета као окоснице недефинисаних жудњи малог Димитрија може се довести у везу са раноромантичарским миљеом којим су увелико биле обележене околности и тренутак настајања *Живота и прикљученија*. Препознавање или накнадно „уписивање“ наговештаја овакве осећајности (која ће крајњи израз доживети у романтичарској тежњи за бесконачношћу) у лик и стремљења јунака прве модерне српске биографије свакако говори о Доситејевом дослуху са актуелним књижевним струјањима, чији се корени такође могу наћи у „русоовској струји просвећености“.

Суштина дечакових неспоразума са околином лежи, међутим, управо у том ограничавању хоризоната на приватно/познато/„своје“, чак и када је оно обележено просвећеним поступањем и добронамерношћу. То се – иако имплицитно – довољно јасно испољава у завршном сегменту епизоде о Доситејевом првом, неуспешном бегу у манастир „у Турској“, када се према ставовима (мада не и према поступцима) његовог старатеља успоставља извесна дистанца.

Наиме, исприповедавши како је осујећен његов подухват, Доситеј описује прекоре и претње упућене игуману који је пристао да га поведе са собом, посредујући унеколико и укупну атмосферу изазвану оправданом љутњом његовог тетка Николе. Погрде које Доситејев старатељ упућује игуману кога назива „турском (курзив Т. Ј.) лажом и скитницом“ заснивају се на слици о њему као „другом“, и то не у опозицији духовно/црквено–профано/световно, већ управо на основу супротстављености домаће–страно, са подразумевајућом конотацијом зла у тој „страности“. Након што се примирио његов бес према калуђеру који не преза да „неразумну децу“ „из мирна царства христијанска [...] у Турску води“, тетак Никола Дечанчеву причу о тамошњем безакоњу – будући да је она најбоља потврда исправности његовог става о Димитријевом подухвату као непојмљивој лудости – слуша са нескривеним задовољством, а не с револтом који би из перспективе (наше) историјске/етичке свести био једино могућ, али који подразумева тачку гледишта постављену ван бриге о непосредном утицају карактера једне или друге државе на статус и добробит (конкретног) појединца.

Како да не би увредио успомену на свог доброг старатеља, тако и због аутоцензуре пред изазовом упуштања у анализу његовог (не)разумевања односа свој–стран (што би у овом случају неминовно водило ка политизацији дискурса), Доситеј неслагање са овим сегментом теча-Николиног говора и понашања оставља неизреченим, али се оно може довољно јасно дедуковати из укупног приповедачевог приступа овој епизоди.

Она је, прилично драматично, обликована у свега два пасуса, да би на почетку трећег приповедачки била закључена опаском о „задовољству“ са којим је теча-Никола слушао Дечанчево причање, а које Доситеј супротставља својој неизмерној ојађености – али не због садржаја те приче, већ због осујећеног бекства. Захваљујући томе, коментар који ће уследити бива развијен око сасвим другачијих тема: немогућности да, заслепљени учењима која некритички прихватамо, сагледамо стварне односе у свету око себе и спознамо пут сопственог остварења, те важности (прихватања) просвећеног и добронамерног руковођења у процесу сазревања.

Будући да обимом далеко превазилази приповедање о драматичном догађају и да се њиме завршава уводно поглавље књиге, тај коментар се конституише као једно од поентирајућих места у укупном тексту, а кратка опаска о односу који Доситејев старатељ успоставља према сазнању о патњама сународника у суседном царству бива контекстуализована тако да се сугерише

да је реч о афективној реакцији човека чији су страх и љутња накнадно умирени правдањем и молбама кривца, као и „многим чашама вина“.

У прилог ставу да је оваквим обликовањем епизоде о реакцији тетка Николе на његов први покушај бекства Доситеј заиста испољио резерву, ако не и осуду понашања и мишљења заснованог на претпоставци „другости“ дечанског калуђера, такође се (осим базичног просветитељског уверења у начелну „једносуштност“ људских бића) може навести и један податак посебног реда, на који, нарочито последњих година, указује више истраживача (Хегедиш-Ковачевић, 1990: 367, 369; Ломпар, 2011; Грбић, 2012: 24). Реч је, наиме, о Доситејевим подацима у каталогу студената универзитета у Халеу, у који се 1782. годину дана пре изласка првог дела *Живота и прикљученија*, својеручно уписао као *Demetrius Obradovius Servianus*, изјашњавајући се тиме не само о националној, већ и о државној припадности, односно означивши себе као житеља земље која је у том тренутку постојала „само као сећање“, али је и таква представљала центрипеталну тачку простора у коме је живео његов народ, и завичај коме ће се једанпут вратити (Ломпар, 2011). Овај Доситејев гест, временски готово преклопљен са настајањем његовог првог штампаног дела, подржава нас у уверењу да је непрепознавање сународника као „свог“, те његово одбацивање на основу различитих животних околности и наметнутих културних разлика, поступак од кога се – у улози приповедача – морао бар (довољно јасно) оградити, ако већ, у датом контексту, није могао наћи простор за његово оспоравање.

Иако, дакле, затварање у сферу приватности и непосредног окружења којим је она (у датом облику) омогућена у овом посебном случају доводи до измицања аутентичног идентитетског упоришта и, чак, поступања на основу предрасуда, неспорно је да се управо то подручје јавља као основна преокупација просветитељске мисли и подручје у коме она тежи да изведе почетне и најдалекосежније промене. Та врста оријентисаности на приватност у основи доводи до слике јавности као скупа просвећених појединаца и на просветитељским начелима заснованих заједница приватног живота, првенствено породица, али и различитих неформалних или полуформалних група, попут кругова пријатеља или манастирских братстава, уз тематизацију специфичних видова интеракције приватне и јавне сфере, каква је комуникација пароха са паством или учитеља са средином у којој делује.³

³ Овакве „прелазне ситуације“ између приватног и јавног, а посебно њихова тематизација преко карактеристичних догађаја из индивидуалног искуства – у оквиру животне историје која је пре коначног (текстуалног) конституисања суштински приватна, да би тек тим чином и комуникацијом са читаоцима добила статус јавне чињенице – вишеструко су занимљиве. С једне стране, оне пружају увид у различите аспекте стварности на коју Доситеј реферира, а с друге установљавају тачку гледишта која подразумева иронијску дистанцу, хумор и осећајност обухватнију од осуђивања или покровитељског уздизања одређених врста понашања. Дobar пример су епизоде о почецима школовања и покушају самовољног одласка у Грчку, уместо у српску школу, у којима се из Доситејевог сведеног приповедања може назрети различитост ликова његових првих учитеља, старца Добре и „магистера“ Стефана Микашиновича, а сегмент о томе како су се сујета и амбиција овог другог испољиле у искуству малог Димитрија обухвата

Сликање породичног живота за „јавност“ – свакако са циљем његовог облагорођавања и давања примера какве у простору сопствене приватности треба следити – може бити остварено у тематским јединицама различитог обима и значаја, а њиховим приповедачким обликовањем неретко се иницира други, комплементаран процес – усисавање јавности у приватну сферу, односно чињење јавних питања предметом од интереса у приватним просторима и индивидуалним животима ликова.

На оваквим епизодама умногоме почива занимљивост и динамичност текста *Живота и прикљученија*, и управо оне могу најзначајније утицати на његову „романескност“, што се понекад испољавало и кроз популарност и памтљивост оваквих делова међу читаоцима. Вероватно најпотпунији пример овакве интеракције „приватности“ и „јавности“ је епизода о вечери приређеној у част епископа Георгија (Поповича) у кући богатог трговца Јове Муцуле, у поглављу „Како сам постао капамаџија и трговац“. У атмосфери неформалног окупљања у приватном простору, у разговору коме, као почасни гост, тон даје просвећени епископ, домаћинови сродници, пријатељи и сарадници бивају увучени у расправу о претпоставкама монаштва и обавези целибата црквених великодостојника, о високој улози жене и смислу брака, о односу световних преокупација и духовног живота, и о обавези/позвању оних који су стекли вишак земаљских добара да њима унапреде живот заједнице, чињећи тако материјална блага инструментом моралног и духовног добра.

Чињеница да се један приватни простор чини позорницом расправе о јавним и, чак, моралним и филозофским питањима унеколико формира атмосферу књижевног салона (Јовићевић, 2009: 445–447), а индивидуалне реакције и ставови учесника – у чијим животима та питања имају не само начелног одјека, већ и конкретних реперкусија – оцртавају их као *књижевне ликове*, приближавујући их функцији ликова *романа* и доприносећи жанровском (пре)обликовању текста.⁴

како назнаке јавних проблема (однос са грчком заједницом, сукобљеност интереса учитеља различитих школа и власт коју имају над поверном им децом), тако и фрагменте који указују на слику породичних односа, са њиховом специфичном хијерархијом и посебним начинима понашања, емоцијама и ставовима укућана (по Доситејевим речима, на самоволни поступак био је охрабрен и тиме што тих дана теча Никола није био код куће, док се тетка „није мешала у [његову] науку“, већ јој је само било драго да иде „у коју било“ школу).

⁴ Да је овакво сликање приватности, прожето наглашеним поступком уграђивања порука, било битан елемент Доситејевог централног дела сведочи и, далеко цитиранија, епизода у другој свесци *Живота и прикљученија*, о посети дому Ливијевих и потоњем вишемесечном дружењу са њима. За разлику од слике банкета код трговца Муцуле, у коме Доситеј у највећој могућој мери маскира свој положај непосредног сведока и тежи да га – за ову прилику – изједначи са приповедачким гласом скривеним иза призора који износи, прича о гостопримству господина и госпође Ливи и њиховом заслугом продуженом боравку у Лондону задржава карактер „извештаја“ са наглашеним присуством и учешћем „извештача“ у предоченим збивањима (о „приповедању-извештају“ и „сценском приказу“ као формама приповедања в. Штанцл, 1987: 22–25).

Претпостављена фикционална „надоградња“ одломка о банкету – утолико вероватнија што је реч о давнашњем догађају кога се тадашњи дечак није могао у таквом облику сећати – у

Док је ову епизоду оквирно конципирао из позиције посматрача, у највећој могућој мери искључујући стандардни ја-исказ аутобиографије, у низу других одломака Доситеј се јавља као актер сличних сцена, остварујући их стандардним приповедањем у првом лицу. Чињеница да је приповедачево „ја“ један од учесника у разговорима или збивањима успоставља фокализацију карактеристичну за овакво приповедање и омогућава особени преплет сете, ганутости, ироније и хумора, створен накнадним сагледавањем сопствених доживљаја и њиховим конституисањем у „причу“.

Присуство таквих епизода нарочито је изражено у другом делу *Живота и прикљученија*, у коме их епистоларна форма чини посебно апелативним, а укључивање читаоца у процес комуникације погодује стварању *атмосфере* приватности. Догађаји о којима је реч везани су за Доситејево (образовно) путовање и односе са људима које је сусретао, а позорница им могу бити како у правом смислу приватни, тако и интимизовани простори на „јавним“ местима или установама.

Уз у традицији најцитираније писмо – оно о пријатељству са породицом Ливи – у првој категорији доминантан феномен представља низ, у суштини сродних, осврта на гостопримство које је уживао код до тада непознатих људи, те разговора и дружења у њиховим кућама. Описане ситуације се на појавном нивоу разликују зависно од животних околности и културних навика средина у којима се одвијају (и у том смислу одговарају захтеву за „реалистичношћу“ којом се храни радозналост и заокупља машта публике), али у основи све оне за тему имају неку од централних просветитељских идеологема, а за крајњи смисао потврду антрополошких претпоставки на којима је аутор изградио слику света.

Већ у првом писму, у коме описује свој бег из Хопова, Доситеј уводи овакве „сценске призоре“, предочавајући искуства са почетака свог путовања, из географски блиских подручја и средина сличних оној из које је потекао и какве је дотад познавао. Први такав догађај је свадба у славонском селу, на којој – након што је, заједно са својим садругом у бекству, као путник-намерник срдечно дочекан – бива увучен у догматичку расправу са ненаданим посетиоцем, „једном великом ђачином“ неког католичког семеништа. Током њиховог „дишпута“ домаћини – и сами римокатолици – стају на Доситејеву страну, придобијени његовом непосредношћу и чињеницом да разумеју оно што он говори, да би рас-

---

већој мери га приближава оном „згуснутом свету“ романа који приказује/креира „лепоти и уметности сродну и блиску стварност“. Истовремено, приповест о дружењу са Ливијевима – упркос живописним „сценским проширењима“ у сегментима који говоре о сусретима у салону или окупљањима за столом – изразитије подвлачи документарност текста, а вредност уграђених порука расте управо са претпоставком његове емпиријске истинитости, тј. са уверењем да су предочени карактери, њихови идеализовани односи и поступци стварни, и да тиме најбоље потврђују исправност просветитељских уверења о људској природи.

Ово сведочи да сродни тематски комплекси могу довести до жанровски, па чак и садржајно различитих исхода (у смислу у коме је садржај виђен као, у крајњој инстанци, „функција начина и форме приповедања“, в. Штанцл: 28), али да их – у случају Доситејевог сликања и третмана приватности – обједињују поруке које тежи да пренесе и начелна сврха његовог приповедања.

права била окончана општим карневалском детронизацијом дискурса ђакове расправе, остварене игром речи која обесмишљава његове латинске цитате.⁵

Није тешко уочити да је читава епизода посвећена промовисању идеја верске толеранције и противљењу свакој врсти биготизма, док је за њен хумористички и унеколико пикарски карактер заслужна чињеница да је везана за сеоски амбијент и ликове из „простога народа“, те да се, суштински, ради о посебном виду тематизације општих ставова и идеологема Доситејевог погледа на свет.⁶

Тематизацији неких других, сложенијих ставова морале су, међутим, послужити епизоде/сцене које укључују другачије актере и другачије осмишљен (приватни?) простор. Један од најбољих примера може се наћи у деветом писму, у сцени разговора са пољским прелатом за време буре на Црном мору, током пловидбе од Цариграда ка Молдавији, коме је као позорница послужила кабина брода чији су једини путници он и Доситеј, док је атмосфера обликована звуковима олујног мора и виком морнара на палуби изнад њих. Чињеница да су се у затвореном простору игром случаја нашла два човека које су околности навеле да брзо успоставе пријатељски однос⁷, те да воде разговор који подразумева

⁵ Током расправе о „началству“ грчке и римске цркве Доситејев опонент, не могући се супротставити његовим наводима, у аргументацији почиње да се реторички ослања на латинске флоскуле, „про мајорем“/„про минорем“, што постаје основа за њену детронизацију и деструирање поретка вредности и погледа на свет који се њоме жели наметнути. Задовољни како Доситејевим држањем, које подразумева интересовање за свакодневне теме и учествовање у њиховој свадбеној радости, тако и дискурсом његове расправе – усмерене на то да (у складу са будућим Доситејевим педагошким концептима) буде *разумљива* – укућани и сватови говор „свог“ заступника преносе у раван апсурда, указујући на његову потпуну инкомпетенцију коментаром да не види да у расправи коју води „није реч ни за мајоре, ни за капетане“, већ „за Христа и за Петра, за папу и патријаре“.

⁶ Карактеристично је, међутим, да – у завршетку истог писма – Доситеј исто начело толеранције донекле некритички примењује и на поједине другачије случајеве. Извештавајући о посети „колеђијуму 'влашког' епископа“ у Загребу, где је дошао у нади да ће моћи да буде примљен у училиште и евентуално добије стипендију, Доситеј аутокритички, подсмешљиво описује како је главом без обзира побегао када су му епископ, монаси и ученици рекли да су унијати и да га могу примити само под условом да и сам то постане. Иако деценијама касније себе прекоревашто је у једном тренутку из корена променио став према епископу и својим вршњацима, за које је мислио да ће му постати школски другови, суштински, Доситеј логичку грешку чини у свом накнадном резонувању, а не првобитном поступању. Наиме, чињеница да су његови саговорници постали унијати последица је *нетолеранције*, која у актуелном тренутку конституисана у *политику насиља* (сам епископ каже Доситеју да, да нису прихватили унију, не само да не би имали училиште, него „не би могли [у Загребу] ни пребивати“), те начело „толеранције“ овде има управо супротан ефекат. Безусловно и једнаковреднујуће прихватање саговорникове „различитости“ – иако се као појединац због ње не може дискриминисати – овде не значи прихватње *њег*, већ прихватање начина на који је то постао и озакоњивање потпуно супротстављеног принципа који је до тога довео.

⁷ Тражећи начин да се уклони из Цариграда у коме се појавила куга, Доситеј се распитује за лађу којом би могао „куда год“ отићи, и наилази на једну која се управо спрема да исплови ка Молдавији, са само једним путником – пољским прелатом на повратку из мисије икупљивања хришћанског робља у Турској. Он, међутим, не говори ни један од језика којима се служе морнари, а они ни један од оних које он зна, те се Доситеј радо прихвата улоге тумача и на путовању које треба да му донесе спас упада у буру.

извесну блискост, даје нам за право да ову и сличне сцене сврстамо у подручје (шире схваћене) приватности, а свакако да је сматрамо за део Доситејеве *приватне животне историје* (иако ће јој текстуализацијом и публиковањем, те значењем и функцијом које задобија, статус приватности бити заувек избрисан).

Од посебног је значаја, међутим, предмет тог разговора, као и тон којим је (наводно) вођен, односно у оквиру кога нам је представљен. Чак и под описаним околностима, хумористичност остаје константа Доситејевог приступа обликовању оваквих призора, овде заснована на иронијској дистанци са које се сагледава (туђи?) страх од смрти. Упркос претпоставци религиозности, пољском великодостојнику у потпуности недостаје смиреност у суочавању са извесношћу погибије, а његове егзалиране молитве изговорене су у очајничкој нади да ће му бити спасен живот, а не у тежњи да препоручи душу божанској милости. Насупрот њему, Доситеј заузима став ведре стоичке смирености, која бива образложена како са религијског, тако и са рационалистичког становишта појединца који активно креира сопствену судбину.

На прелатово прекорно чуђење што се и он не моли, Доситеј одговара да је његова унутрашња молитва била усмерена на тражење да Бог – ако буде допустио да се утопи – прими његову душу, а да то није требало наглас изговорати јер Он боље и од нас самих зна шта нам је у срцима и мислима. Овај став, међутим, особену потпору добија тиме што је изречен са становишта слободне и делатне индивидуе, која – начелно говорећи – својим животом управља не очекујући уплив више силе, све док околности и проблеми са којима се суочава зависе од људске воље, могућности и знања. То је, по Доситејевим речима, јасно већ и из корака које је предузео да се склони из Цариграда у коме се појавила куга, али овде, где његова брига или страх немају утицаја, препушта своју судбину сили изван њега самог и ослобађа се таквих афеката, проналазећи тиме унутрашњи мир, духовну слободу и моралне смернице.

Овакав став одлично изражава назоре просвећеног појединца и његов концепт сопствене улоге и положаја у свету. Међутим, опаском да га ни сам није у потпуности досегао („да ми је могуће да се баш нимало не бојим, много би бољи и паметнији био и сам би себе ‘иљаду пута више почитовао’“), тај идеал бива смештен у домен тежњи и рефлексивности, а Доситеј-приповедач сопствени лик оставља отвореним и динамичним. Задржавајући иронијску дистанцу према сопственим унутрашњим постигнућима, као и према неосвешћеном понашању свог сапутника, Доситеј ову епизоду фабуларно заокружује вештим хумористичким обртима, дајући јој – као и у претходним, сродним случајевима – романескни и фикционални карактер, али и отварајући свој текст новим слојевима значења.

***

Сликајући приватне просторе и приватност у њеним различитим облицима, око историје својих путовања као фабуларне окоснице, Доситеј проналази простор за тематизацију значајних идеја, ставова и преокупација своје епохе и сопственог погледа на свет, али истовремено тематизује саму приватност као простор зна-

чајних сазнања и доживљаја, као подручје остваривања појединца и испољавања битних својстава заједнице. Тако отвара врата феномену који ће тематски доминирати романсијерском, али и појединим облицима нефикционалне прозе у епохама које долазе, започињући – на још једном плану – нову еру српске књижевности.

Литература

- Грбић, Д. (2012). *Прекретања*. Хале–Београд.
- Јовићевић, Т. (2009). „Доситеј, 'човек од пера европске' просвећености“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/2, МСЦ, Београд, 441–448.
- Ломпар, М. Доситеј, <http://www.glavaizid.rs/?p=4833> (29. 11. 2011)
- Савић, М. (2008). „Теорије о аутобиографији“, *Узданица*, V, 2, 29–40.
- Spender, S. (1980). „Confessions and Autobiography“, *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. J. Olney, Princeton.
- Fleishman, A. (1983). *Figures of Autobiography*. Berkley.
- Хегедиш-Ковачевић, К. (1990). „Доситеј Обрадовић у матрикулама Халсог универзитета“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/2, МСЦ, Београд, 367, 369.
- Штанцл (Stanzel), Ф. (1987). *Типичне форме романа*. Нови Сад.

Tatjana N. Jovićević

INNER SIDE OF THE ENLIGHTENMENT: SPACE OF PRIVACY IN THE DOSITEJ'S WORK

Summary: The paper analyzes the central Dositej Obradović's work – first and second volume of *Život i priključenija* – in the terms of defining the scope, importance and structural function of this general theme in its integral text. The analyses of the thematic, narrative and structural level of the text reveal the importance of private life topics for supporting the ideology of the Enlightenment in the course of narration. In the same time, thematising of these motives influences the status of the text in the terms of its *genre*, since this thematic layer is the principal ground for Dositej's autobiography to be read as a *novel*, as it widely is among the modern scholars. Particularly due to alternations of the narrator's identity and the scope of focalization, the *novelistic* story of Dositej's life is dynamically structured: though it appears as the history of the great thoughts of the epoch in the form they occurred in his private experiences, the same range of scenes often models personal and collective sensibility and gives special insights of spiritual life.

Key words: enlightenment, privacy, biography, novel/novelistic, identity of the narrator